

Abstrakt

Předkládaná disertační práce se věnuje užití referenčních prostředků v mluveném narativním diskursu s převahou anaforického odkazování. Zvláštní pozornost patří konkurenci dvou forem: lexikálních frází s lexémem *ten* (*ten*-frází) a lexikálních frází bez lexému *ten* (N-frází) při opakovaných zmínkách. Prvořadým cílem práce je (i) identifikovat faktory, které mluvčí vedou k volbě *ten*-fráze oproti N-frázi za co možná nejsrovnatelnějších podmínek, a (ii) prozkoumat možnosti gramatikalizace výrazu *ten* z anaforického užití. Teoretické a metodologické zázemí práce představuje zejména koncepce diskursní anafory a teorie gramatikalizace.

Distribuci referenčních prostředků sleduji ve vztahu k sadě parametrů, které odrážejí konceptuální (životnost referentu), gramatické (syntaktickou funkci, typ klauze ad.), a především diskursní charakteristiky referenčních prostředků (informační status fráze v rámci klauze, aktivaci a persistenci referentů ad.). Srovnání je vedeno systematicky, parametr po parametru, v ohledu kvantitativním (rozvržení jednotlivých forem do tříd podle hodnot každého z parametrů) i kvalitativním (analýza jednotlivých dokladů z hlediska signalizovaných pragmatických významů).

Materiál tvoří korpus 45 mluvených monologických narativů v podání 15 mluvčích, sestávající z převyprávěných verzí 3 krátkých němých filmů. Korpus byl záměrně navržen tak, aby maximalizoval opakované zmínky referentů.

Analýza ukázala, že užití referenčních prostředků je vedeno primárně diskursní aktivací referentu, ovšem významně se do něj promítají i další faktory. V užším srovnání *ten*-frází s N-frázemi v opakovaných zmínkách převažují *ten*-fráze. Ty mluvčí zvolili ve více než 60 % všech případů. Lexém *ten* plní v anaforickém odkazování především dvě dílčí funkce: demonstrativní (ukazuje na slabě aktivovaný, diskursně prominentní referent) a kontextualizační (zasazuje silně aktivovaný, diskursně neprominentní referent do kontextuálního pozadí vyprávěného příběhu). Ani jedna z identifikovaných funkcí se přitom nezdá být zdrojovou doménou případné gramatikalizace lexému *ten*, tedy doménou, z níž lexém *ten* proniká do všech funkčních oblastí typických pro určitý člen.

Silným explanačním faktorem užití *ten*-frází v analyzovaném korpusu se ukázala být persistence referentu (počet klauzí, v nichž referent po aktuální zmínce ještě figuruje), korelující s jeho relevancí v daném okamžiku příběhu. Všechny *ten*-fráze nezávisle na dalším třídění vykazují vyšší persistenci než korespondující N-fráze. Lexémem *ten* tedy mluvčí pragmaticky zdůrazňuje referent, který je z jeho pohledu v daném okamžiku vyprávění relevantní. Persistence referentu tak reflektuje rysy charakteristické pro počáteční fáze jakéhokoli gramatikalizačního procesu: pragmatické posílení komunikovaného sdělení a zesílenou subjektivitu mluvčího. V tomto ohledu se zdá být i plauzibilním východiskem pro případnou gramatikalizaci lexému *ten* v určitý člen.

Klíčová slova: lexém *ten* – adnominální demonstrativum – gramatikalizace – mluvená čeština – diskursní anafora – anaforická funkce – určitý člen – pronominální demonstrativum – persistence – aktivace – anaforická vzdálenost – narativ – deixe – připomínací funkce – diskursní prominence – situační užití – téma & réma